

До разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 70.895.020
у Хмельницькому університеті управління та
права імені Леоніда Юзькова
29000, м. Хмельницький,
вул. Героїв Майдану, 8

В І Д Г У К
ОФІЦІЙНОГО ОПОНЕНТА –
докторки юридичних наук, професорки
МЕНДЖУЛ МАРІЇ ВАСИЛІВНИ на дисертацію
БУРЯЧЕНКО АНАТОЛІЯ МИКОЛАЙОВИЧА
«Відповідальність за невиконання обов’язку щодо надання
утримання у сімейному праві»,
подану на здобуття наукового доктора філософії за спеціальністю
081 Право галузі знань 08 Право

Актуальність теми дисертаційного дослідження Буряченко Анатолія Миколайовича «Відповідальність за невиконання обов’язку щодо надання утримання у сімейному праві» обумовлена тим, що захист прав дитини та інших учасників сімейних відносин, які перебувають у скрутному матеріальному становищі, потребує особливої уваги. Ще до повномасштабного вторгнення РФ в Україну у судовій практиці переважили серед сімейних спорів рішення щодо призначення аліментів, а також стягнення заборгованості по ним. На разі, вже понад сім місяців триває повномасштабна війна в Україні, яка не тільки руйнує інфраструктуру, але і завдає нищівних ударів економіці України, що зумовлює зростання безробіття, зниження рівня доходів населення. Вказані зовнішні фактори призводять до зростання потреби в утриманні не тільки дітей, але і інших учасників сімейних відносин.

У доктрині приватного права неодноразово зверталися науковці до питання сімейно-правової відповідальності. Водночас комплексних досліджень із врахуванням зарубіжного досвіду інституту відповідальності за невиконання обов’язку щодо надання утримання здійснено не достатньо. Саме тому, для сучасної української науки сімейного права становить інтерес

проведення дослідження відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання, необхідним також є обґрунтування на цій основі пропозицій щодо покращення українського законодавства. Саме зазначені вище чинники й обумовлюють актуальність обраної теми дисертаційного дослідження А.М. Буряченко.

Наведені обставини не залишають сумнівів щодо актуальності обраної дисертантом теми дослідження та науково-практичного значення роботи. Дисертацію виконано відповідно до наукової теми кафедри цивільного права та процесу 2017-2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105, що є складовою частиною наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова на 2017-2026 роки (державний реєстраційний номер 01178U000103).

Оцінка обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій дисертації, їх достовірності та новизни зумовлюється належним науково-теоретичним рівнем та практичною значимістю положень та висновків за результатами дисертаційного дослідження.

Представлене дисертаційне дослідження А.М. Буряченко є цінним для доктрини сімейного права, оскільки вирішує важливе наукове завдання – розробити науково-теоретичну концепцію сучасного розуміння інституту відповідальності суб'єктів сімейних правовідносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання. Вказане дозволило сформулювати мету і завдання дослідження та обґрунтувати висновки, яким притаманні необхідні ознаки новизни.

Так, автор поставив перед собою мету, яка полягає в тому, щоб не тільки розробити науково-теоретичну концепцію сучасного розуміння інституту відповідальності суб'єктів сімейних правовідносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання, але і виявити основні теоретичні та прикладні проблеми даного сімейно-правового інституту, а також

сформулювати наукові висновки та пропозиції стосовно вдосконалення чинного сімейного законодавства у даній галузі дослідження.

Ознайомившись зі змістом дисертації А.М. Буряченко зроблено висновок, що автору вдалося досягти поставленої мети, у тому числі завдяки успішному виконанню поставлених завдань.

Дисертант проявив належний рівень знань юридичної літератури, нормативно-правових актів, здатність до аналізу судової практики, а також окреслив низку дискусійних питань у сфері сімейного права щодо відповідальності за невиконання обов'язку надання утримання. Методи дослідження, які були використані А.М. Буряченко, включають в себе комплексне поєднання загальнонаукових та спеціально-юридичних методів наукового пізнання, зважаючи на особливості предмету та об'єкту, мети та завдань дисертаційного дослідження. Особливо вдало застосовано системно-структурний метод, що дозволив у підрозділі 2.2 сформулювати основні підходи до класифікації заходів майнової відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання, а також порівняльно-правовий метод, який надав змогу дослідити відмінності у правовому регулюванні інституту відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання за законодавством України та інших держав.

Структура дисертації обумовлена метою і предметом дослідження. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Логічно структуровано зміст розділів роботи, в яких відображено: теоретико-правові засади відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві; правову характеристику відповідальності батьків за невиконання обов'язку утримувати дитину; правову природу відповідальності інших суб'єктів сімейних правовідносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання. Така структура роботи надає можливість розглянути комплексно інститут відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві.

Позитивною рисою цієї роботи є також широке використання судової практики з обраної тематики, а також її ґрунтовний науковий аналіз, який дозволив запропонувати чіткі пропозиції до удосконалення сімейного законодавства.

У розділі 1 «Теоретико-правові засади відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві» дисертантом розглянуто поняття та правову природу обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві та відповідальності за його невиконання, проаналізовано розвиток законодавства та досліджено зарубіжний досвід притягнення до відповідальності за невиконання аліментних зобов'язань учасників сімейних відносин. При аналізі трьох основних наукових підходів до розуміння співвідношення «аліменти» та «утримання», автор доходить вірного висновку, що обов'язок щодо надання утримання включає в себе аліментне зобов'язання, а також інші види зобов'язань щодо надання утримання. Тобто, в поняття «утримання» автор включає: аліменти, сплата яких присуджена судом або визначена договором; інші грошові кошти, в тому числі які сплачуються добровільно; витрати, пов'язані із хворобою, каліцтвом другого подружжя; додаткові витрати на дитину; витрати на догляд і лікування батьків; утримання, яке надається в натуральній формі.

Доволі обґрунтованим і цінним є висновок автора, що під поняттям «відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання» слід розуміти встановлені сімейним законодавством або договором заходи впливу на особу, яка зобов'язана надавати утримання, однак не виконала або неналежно виконала свій обов'язок щодо надання утримання, що виражається у несприятливих для боржника майнових наслідках та/або наслідках немайнового характеру, що виявляються у обмеженні ряду сімейних та інших прав особи.

Важливим в теоретичному та практичному аспекті є висновок, що спеціальною ознакою відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання є те, що вона має подвійну правову природу, тобто має як

приватно-правовий (в аспекті встановлення майнової відповідальності, тимчасових обмежень немайнового характеру), так і публічно-правовий характер (в частині застосування штрафу та тимчасових обмежень як адміністративних стягнень, а також можливості притягнення до кримінальної відповідальності як крайнього заходу, що застосовується за злісне ухилення від сплати аліментів на утримання дитини та непрацездатних батьків.

У розділі 2 «Правова характеристика відповідальності батьків за невиконання обов'язку утримувати дитину» проаналізовано особливості застосування майнової та немайнової відповідальності батьків за порушення строків виплати аліментів, а також з'ясовано правову природу адміністративної та кримінальної відповідальності батьків за невиконання обов'язку щодо утримання малолітніх та неповнолітніх дітей, повнолітніх непрацездатних дітей.

Важливим як в теоретичному, так і в практичному плані є висновок, що практика застосування ст. 196 СК України (що визначає стягнення неустойки у разі заборгованості по аліментах) Верховним Судом є досить неоднозначною – раніше при розрахунку суми пені суд повинен був з'ясувати, якими є несплачені суми за кожен із цих періодів, установити строк, до якого кожне із зобов'язань мало бути виконане та обчислити розмір пені за кожен місяць окремо, підсумувавши розміри нарахованої пені за кожен із прострочених платежів та визначивши її загальну суму. В подальшому, з 2016 року при обчисленні загальної суми пені за прострочення сплати аліментів почали враховуватися сума несплачених аліментів та кількість днів прострочення, а сума нарахування пені обмежується лише сумою несплачених аліментів за той місяць, в якому не проводилося стягнення аліментів. З 2018 року, нарахування пені не обмежується тільки тим місяцем, у якому не проводилося стягнення.

Слушними та логічними є наступні пропозиції: передбачити у ч. ч. 1 і 4 ст. 196 СК України норму, що відповідні положення застосовуватимуться, якщо інше не передбачено договором про сплату аліментів на дитину або

шлюбним договором; внести зміни до ч. 2 ст. 185 СК України, передбачивши, що розмір участі одного з батьків у додаткових витратах на дитину в разі спору визначається не лише за рішенням суду, з урахуванням обставин, що мають істотне значення, а й за договором укладеного батьками дитини.

Також автором детально обґрунтовано, що майновою відповідальністю особи, яка не виконала свій обов'язок щодо надання утримання є обов'язок сплатити пеню (у разі заборгованості з виплати аліментів) або проценти (у разі заборгованості з оплати додаткових витрат на дитину). Положення ст. 196 СК України поширюються лише на випадки невиконання аліментних зобов'язань щодо дитини (як повнолітньої, так і малолітньої чи неповнолітньої) та зобов'язань по оплаті додаткових витрат на дитину; інші види зобов'язань, які випливають із обов'язку щодо надання утримання дитини не охоплюються змістом ст. 196 СК України.

Важливим в теоретичному та практичному аспекті є висновок щодо доцільності внесення змін до Законів України «Про державну службу» та «Про службу в органах місцевого самоврядування» і доповнення переліку осіб, які не можуть вступити на державну службу або службу в органах місцевого самоврядування особами, які мають заборгованість зі сплати аліментів на утримання дитини, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання та передбачити звільнення таких осіб, якщо заборгованість перевищує суму відповідних платежів за дванадцять місяців.

У розділі 3 «Правова природа відповідальності інших суб'єктів сімейних правовідносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання» досліджено проблеми визначення відповідальності подружжя, а також інших учасників сімейних відносин за невиконання обов'язку щодо надання утримання.

Заслуговує на підтримку висновок, що особливим видом немайнової відповідальності є позбавлення права на утримання у разі негідної поведінки подружжя у сімейних відносинах, яке може виявлятися в тому числі у в умисному невиконанні обов'язку щодо надання утримання іншого з подружжя, особливо в період непрацездатності останнього або в період здійснення ним догляду за малолітньою дитиною, в період вагітності.

Викликають науковий інтерес положення дисертації, в яких наведено аргументацію, що в СК України відсутня норма про відповідальність зобов'язаного подружжя за невиконання обов'язку щодо утримання непрацездатного подружжя або подружжя, яке потребує утримання у зв'язку із вихованням малолітніх дітей. Із змісту ст. 196 СК України не зрозуміло, чи вона поширюється лише на випадки невиконання аліментних зобов'язань щодо дитини, як це впливає виходячи із знаходження цієї норми у відповідному розділі СК України. Вірним є висновок, що слід погодитися із висловленою у правовій доктрині думкою про застосування положень ст. 196 СК України на усі аліментні відносини.

Також автором обґрунтовано, що до осіб, яким передана на виховання дитина-сирота або дитина, позбавлена батьківського піклування за невиконання обов'язків щодо надання дитині належного утримання, може бути застосовано такі заходи сімейно-правової відповідальності: дострокове розірвання договору про влаштування дітей на виховання та спільне проживання у прийомній сім'ї; дострокове розірвання договору про організацію діяльності дитячого будинку сімейного типу; дострокове припинення договору про патронат над дитиною; скасування усиновлення; звільнення опікуна, піклувальника від своїх обов'язків.

Важливими в теоретичному та практичному плані є й інші висновки та пропозиції за дисертаційним дослідженням А.М. Буряченко.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, є досить високим, пропозиції розроблено на належному науково-теоретичному рівні з урахуванням виявлених проблем

правозастосування і спрямовано на забезпечення правової визначеності норм сімейного права та єдності правозастосовної практики.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів дисертаційного дослідження А.М. Буряченко полягає в тому, що викладені в дисертації теоретичні положення, висновки та рекомендації можуть бути використані у науково-дослідній діяльності – для подальшого розвитку доктрини сімейного права у частині регулювання відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання; в навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Сімейне право», «Проблеми сімейного права», що підтверджується Актом впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова; у нормотворчій діяльності – для удосконалення сімейного законодавства у сфері визначення поняття та правової природи відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання (акт впровадження у законотворчу діяльність від 23.06.2022 року № 04-26/13-2002/01491(949155)).

Повнота викладу положень дисертації в наукових публікаціях, зарахованих за темою дисертації. Детальне ознайомлення з текстом дисертаційного дослідження А.М. Буряченко, опублікованими працями за темою дисертації надає можливість зробити висновок, що основні результати дисертаційного дослідження викладено у чотирьох публікаціях у фахових виданнях та зарубіжному виданні, а також у шести тезах доповідей на наукових та науково-практичних конференціях.

Аналіз тексту дисертації свідчить про **відсутність порушення автором академічної доброчесності**. Дисертаційна робота А.М. Буряченко свідчить про ґрунтовне опрацювання ним чинного законодавства України, законодавства зарубіжних країн, матеріалів судової практики. Джерельну базу дисертації варто визнано достатньою для виконання поставлених завдань. У дисертаційній роботі наявні посилання на відповідні джерела інформації в разі творчого використання ідей, розробок, тверджень інших

авторів, дотримано вимог законодавства про захист авторських прав, надано достовірну інформацію про результати наукової діяльності. В роботі не виявлено ознак академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації. Дисертантом дотримано вимоги ст. 42 Закону України від 05 вересня 2017 р. «Про освіту» щодо академічної доброчесності.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Незважаючи на значну кількість науково обґрунтованих висновків, деякі положення все ж викликають дискусію та потребують додаткового пояснення, а саме:

1) У третьому пункті новизни автор розкриває перелік ознак обов'язку щодо надання утримання, зокрема: *«гнучкість у обранні способу виконання; відсутність взаємності; особистий характер, хоча для утримання онуків, братів, сестер, падчерки, пасинка передбачається передавання обов'язку щодо надання утримання в силу закону як своєрідне правонаступництво; майновий характер; безоплатний характер; тривалий характер; учасниками правовідносин щодо надання утримання є лише особи, які перебувають у відповідному сімейному зв'язку; підстави виникнення обов'язку надання утримання та припинення такого обов'язку визначені в законі або в договорі»*. Вказані ознаки є обґрунтованими, водночас чи доцільно окремо виділяти ознаку *«відсутність взаємності»* та *«безоплатний характер»*, оскільки по своєму змісту вони рівнозначні. Крім того, така ознака як *«учасниками правовідносин щодо надання утримання є лише особи, які перебувають у відповідному сімейному зв'язку»*, повинна бути на нашу думку скорегована і доповнена *«або перебували у сімейному зв'язку»*, так як сімейні відносини між подружжям після розірвання шлюбу припиняються, водночас згідно статті 76 СК України передбачено і право на утримання після розірвання шлюбу.

2) Серед положень новизни доволі цінним є висновок автора про перелік заходів відповідальності за невиконання обов'язку щодо надання утримання в сімейному праві. Водночас у випадку коли автор виділив поряд із пенею та

процентами, також штраф, можливо слід було розробити відповідні пропозиції щодо удосконалення та доповнення статті 196 СК, яка на разі містить норми про застосування насамперед неустойки у вигляді пені, можливість врахування індексу інфляції та трьох процентів річних із простроченої суми.

3) У висновках автор пропонує *«розширити перелік обмежень немайнового характеру, які можуть бути застосовані до боржників, які допустили заборгованість за виконавчим документом про стягнення періодичних платежів більше трьох місяців, поширивши її на усі види адміністративних послуг, які надаються органами державної влади, місцевого самоврядування»*. Водночас вказана пропозиція є дискусійною. На нашу думку, при запровадженні нових обмежень для боржника по сплаті аліментів все ж слід керуватися принципами справедливості та пропорційності. Серед адміністративних послуг які надаються у ЦНАПах органів місцевого самоврядування у тому числі і такі, що пов'язані із місцем реєстрації проживання особи, реєстрацією смерті і т.п. У зв'язку із цим, пропозиція автора про розширення обмежень на всі адміністративні послуги є надмірною і може створити перешкоди до здійснення основних прав особи.

4) При аналізі зарубіжного досвіду автором не враховано рекомендації, які містяться у принципах Комісії з європейського сімейного права. Враховуючи, що питання утримання та сплати аліментів є також предметом «Принципів європейського сімейного права щодо розлучення та утримання між колишнім подружжям», «Принципів європейського сімейного права щодо батьківських обов'язків» та «Принципів європейського сімейного права щодо права власності, утримання та правонаступництва пар у фактичних союзах» варто їх в майбутньому дослідити і врахувати при розробці пропозицій до удосконалення сімейного законодавства України.

Варто зазначити, що висловлені зауваження суттєво не впливають на загальну позитивну оцінку дослідження А.М. Буряченко «Відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві». Слід

зауважити, що робота є цінною, важливою, самостійною, завершеною творчою працею. За своїм змістом, науковими результатами, актуальністю та новизною є самостійним вкладом в науку сімейного права. Оформлення дисертації відповідає встановленим вимогам. У достатній кількості розміщено основні висновки у публікаціях у наукових виданнях, які визначені для оприлюднення положень дисертацій.

Таким чином, враховуючи актуальність, обґрунтованість, цінність та новизну отриманих результатів, дисертація Буряченко Анатолія Миколайовича на тему «Відповідальність за невиконання обов'язку щодо надання утримання у сімейному праві» як за змістом, так і за оформленням відповідає спеціальності 081 Право та вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у закладах вищої освіти (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), пунктам 6, 7, 8, 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її автор – Буряченко Анатолій Миколайович заслуговує присудження наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 Право за спеціальністю 081 Право.

Офіційний опонент:

докторка юридичних наук, професорка,
професорка кафедри цивільного права та процесу
Ужгородського національного університету

Марія МЕНДЖУЛ